

Юрій ОСІНЧУК

кандидат філологічних наук
старший науковий співробітник відділу української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>
e-mail: osinchuk@gmail.com

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

На матеріалах різножанрових і різностильових світських писемних пам'яток, що ввійшли до канону джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та його унікальної Картотеки, простежено функціонування церковнослов'янських іменників, утворених префіксальним та префіксально-суфіксальним способами. Проаналізовано основні словотвірні моделі церковнослов'янської лексики із префіксами *въз-* (*воз-*)/*въс-* (*вос-*), *въ-* (*в-*, *во-*), *из-*/*ис-*, *пред-*, *пре-* (*прѣ-*), *раз-*/*рас-*, *съ-* (*со-*), які через старослов'янське посередництво у староукраїнську мову запозичено із праслов'янської доби. Із цими префіксами в досліджуваних джерелах засвідчено понад 120 віддієслівних церковнослов'янських іменників (25 лексем утворено префіксальним способом, решта – конфіксальні похідні). З'ясовано, що не всі форманти в українській мові XVI – першої половини XVII ст. однаково брали участь у творенні церковнослов'янських іменників.

Виявлено, що найпродуктивнішими словотвірними типами, від яких утворювалися абстрактні церковнослов'янськи, були із препозитивними елементами *въз-* (*воз-*), *из-*/*ис-*, *раз-*/*рас-*, *съ-* (*со-*) та другим афіксом *-нис* (*-ніс*, *-ніє*). Низку дериватів на позначення назв осіб засвідчено з постпозитивними компонентами *-тель* та *-никъ*; непродуктивними були конфікси зі суфіксами *-ость*, *-нища*, *-окъ*, *-ище*. Встановлено, що досліджувані церковнослов'янськи чисельно репрезентують твори полемічної літератури та тексти ділового й наукового стилів, незначну кількість дериватів фіксують художня (зокрема поезія) та хронікально-літописна література досліджуваного часу. Спостережено, що деякі церковнослов'янськи іменники, утворені префіксальним чи префіксально-суфіксальним способом, у староукраїнській мові розширили свої значення, окремі з них були стрижневими компонентами в різноструктурних словосполученнях.

Ключові слова: конфікс, префікс, словотвірний тип, суфікс, церковнослов'янськи.

Світські староукраїнськи писемні пам'ятки, зокрема тексти ділової, художньої, полемічної, наукової та хронікально-літописної літератури, що ввійшли до

корпусу джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» [СУМ¹⁶⁻¹⁷ I–XVII], документують чимало церковнослов'янських слів, які представлено в різних тематичних групах лексичної системи тогочасної української мови.

Вивченню окремих церковнослов'янських слів і фразеологізмів XVI – першої половини XVII ст. приділено увагу в сучасних українських та зарубіжних наукових працях: Ганни Войтів¹, Ганни Дидик-Меуш², Руслани Коци³, Ольги Кровицької⁴, Ліани Науменко⁵, Юрія Осінчука⁶, Левка Полюги⁷, Олени Слободзяник⁸, Албени Стаменової⁹, Ірини Черевко¹⁰ та ін.

У матеріалах лексичної Картотеки «Історичного словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» [КСУМ¹⁶⁻¹⁷ I–XVII] виявлено понад 3 500 різних за структурою церковнослов'янських слів. Найпродуктивніші способи творення церковнослов'янських слів – суфіксальний і префіксально-суфіксальний. Значну частину становлять складні церковнослов'янські лексеми.

Мета статті – виявити та простежити функціонування церковнослов'янських іменників у світських писемних пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст., утворених префіксальним і префіксально-суфіксальним способами. Завдання – зібрати церковнослов'янські іменники з писемних пам'яток XVI – першої половини XVII ст., які ввійшли до корпусу джерел «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та його лексичної Картотеки; схарактеризувати церковнослов'янську лексику, утворену префіксальним і префіксально-суфіксальним способами; виділити продуктивні й непродуктивні префікси та конфікси, від яких утворено церковнослов'янські іменники досліджуваного часу.

¹ Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1995. 24 с.

² Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів, 2008. 400 с.; Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів, 2018. 688 с.

³ Коца Р. О. Динаміка лексико-словотвірних типів складних прикметників в українській мові. Ужгород, 2021. 593 с.

⁴ Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів, 2002. 213 с.

⁵ Науменко Л. М. Історія назв посуду, столового начиння та меблів в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. Київ, 2021. 19 с.

⁶ Осінчук Ю. Церковнослов'янські іменники з богослужбово-обрядовою семантикою в українській мові XVI–XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 2018. Vol. 63. Nr 2. С. 297–306; Осінчук Ю. Церковнослов'янська лексика зі семантикою 'Бог; Божа особа' у староукраїнських текстах. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Budapest, 2019. Vol. 64. Nr 2. С. 385–398.

⁷ Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991. 238 с.

⁸ Слободзяник О. З. Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2017. 19 с.

⁹ Стаменова А. История лексических древнеболгаризмов в украинском литературном языке. София, 2017. 536 с.

¹⁰ Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль: монографія. Львів, 2013. 236 с.

Префіксацію, на відміну від суфіксації, у писемних пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. засвідчено не так часто. Мовознавці відзначають, що «префіксація, як засіб іменникового словотвору, сформувалася лише у праслов'янську епоху»¹¹. За спостереженням дослідників, «префіксація як спосіб іменникового словотвору особливо розвинулася в період після праслов'янського, вже на ґрунті окремих слов'янських мов»¹². Відзначаю, що досліджувані джерела значно більше фіксують префіксальних іменників, ускладнених суфіксацією.

У розвідці проаналізовано церковнослов'янські іменники з такими префіксами та їхніми варіантами, як *въз-* (*воз-*)/*въс-* (*вос-*), *въ-* (*в-*, *во-*), *из-*/*ис-*, *пред-*, *пре-* (*прѣ-*), *раз-*/*рас-*, *съ-* (*со-*). Відзначаю, що варіантність написання деяких префіксів у староукраїнській мові пов'язана передовсім з окремими фонетичними процесами, зокрема асиміляцією за глухістю/дзвінкістю, занепадом голосних звуків неповного творення **ъ**, **ь** у слабкій позиції і вокалізації їх в сильній тощо.

Префікс *въз-* (*воз-*)/*въс-* (*вос-*). Дієслівний префікс *въз-* за походженням праслов'янський; псл. **vъz* (< іє. **ud-* ‘вгору’ з елементом *-z*, приєднаним від інших прийменників) – споріднене з лит. *už* ‘за’, ав. *us-*, *uz-* ‘вгору’ [ЕСУМ I: 416]. Словотвірний тип із префіксом *въз-* (*воз-*)/*въс-* (*вос-*) у староукраїнських текстах представлений різними за семантичною структурою чотирма іменниками: *въздохъ/воздохъ*, *възрастъ/возрасть*, *въсходъ/восходъ*, *въстокъ/востокъ/востокъ*.

Церковнослов'янізм *въздохъ/воздохъ* (< стсл. *въздоухъ* ‘повітря’, що відповідає гр. *φῆρ* – ССЯ I: 271) у різножанрових світських пам'ятках досліджуваного періоду реалізував кілька значень, зокрема два прямих: 1) ‘газоподібна речовина, якою дихають живі істоти’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 175] (ЛЗ¹³ 23; ЛБ 172; Перло 126 зв.); 2) ‘простір над землею’ [Там само] (Пис.пр.лют. 67; Укр.п. 76) та переносне ‘(піднесення, зростання чого-небудь до максимальної величини) вершина’ [Там само] (Виш.Зач. 222).

Грецька лексема *φῆρ*, якій відповідає стсл. *въздоухъ*, розвинула ще й метафоричне спеціально-обрядове значення ‘покрив для дискоса і чаші’ [Бончев I: 88], який у церковній практиці символізує «повітряний простір, над яким з'явилася зірка, що привела волхвів до ясел Спасителя» [ЗБ: 561]. В українській актовій мові XV ст. зі семантикою ‘покрив для церковного посуду з причастям’ зафіксовано варіант *вздоухъ* (ОБРН 128) [СУМ¹⁴⁻¹⁵ I: 171]. Ділові пам'ятки XVI – першої половини XVII ст. у значенні ‘покрив для чаші з причастям’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 175] документують кілька графічних та фонетичних варіантів: *воздох* (КМПМ I, дод. 13), *воздохъ* (АрхЮЗР I/I, 183); *въздоухъ* і *въдохъ* (АрхЮЗР I/VI, 295). Із обрядовою семантикою ‘покривало на святі дари’ лексеми *воздох* вживають у сучасній українській літературній мові [СУМ-20: 519].

Старословянські значення ‘зріст’; ‘вік’ (гр. ¹λικία), притаманні полісемічній лексемі *възрастъ* [ССЯ I: 268], у староукраїнській мові стали омонімічними. Наприклад, «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.»

¹¹ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / наук. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1966. С. 124.

¹² Там само. С. 170.

¹³ Умовні скорочення цитованих джерел див.: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994. 329 с.

документує два омоніми: однозначний *възраст/возрасть*¹ ‘довжина тіла людини’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 187] (тільки у творах церковно-релігійної літератури: Чет. 322 зв.; ПЄ 37 зв.; НЄ 94) та багатозначний *възраст/возрасть*²: 1) ‘період у рості, розвитку людини; літа’ [Там само] (АС VI, 75); 2) ‘зрілий вік, повноліття’ [Там само] (Виш. Поз.мисл. 239). Відзначу, останній з омонімів зі семантикою ‘повноліття’ [Там само] вживається у складі стійких словосполучень: *зуполный возраст* (АС VI, 72), *совершенный возраст* (ЛСБ 1043, 61 зв.).

Спорадично зі семантикою ‘одна з чотирьох частин світу’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 249] у досліджуваних пам’ятках наукового стилю фіксую префіксальний церковнослов’янськ *въсходь/восходь* (< стсл. *въсходь* ‘схід’, що відповідає гр. *φωτολαί* [ССЯ I: 439] (ЛС 221; Луц. 526).

Словотвірною грецькою калькою у староукраїнській мові є префіксальний церковнослов’янськ *въстокь/востокь* (< стсл. *въстокь* ‘схід сонця’; ‘Схід’; гр. *φωτολαί* – ССЯ I: 434), який у світських текстах XVI–XVII ст., окрім прямих значень: 1) ‘одна з чотирьох сторін світу, також напрям’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 246] (МЭФ фотокоп. 36; Коп.Пал. 699); 2) ‘частина материка, протилежна Заходові’ [Там само] (Хрон. 5), розвинув переносне – ‘православна церква’ [Там само] (Виш. Кн. 250–250 зв.; Укр. п. 72; Гарм. 186). Оказіонально в діловому тексті засвідчено тричленне словосполучення *на востокь солнца* ‘на схід, до заходу сонця’ [Там само] (ЛСБ 301, 1 зв.).

Значно частіше досліджувані тексти репрезентують церковнослов’янськ *въз-* (вост-) / *въс-* (вос-), які у своїй структурі мають суфікси. Це, зокрема, віддієслівні абстрактні іменники зі суфіксом *-ниє* (*-ньє*, *-не*), що «виник на базі суфікса *-ье/-ие* шляхом перерозкладу пасивних дієприкметників минулого часу на *-н-*, служить засобом творення назв дій від дієслівних основ на *-а-*, *-ь-*»¹⁴. За даними Картотеки до «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», цей суфікс у різножанрових українських пам’ятках «виступає в різних варіантах – словотвірних, фонетичних і графічних: *-ніє* (*-еніє*, *-аніє*, *-фніє*, *-ованіє*), *-ньє* (*-аньє*, *-еньє*, *-фньє*, *-ованьє*), *-не* (*-анє*, *-енє*, *фне*, *-не*, *-ованє*)»¹⁵.

Із-поміж церковнослов’янських слів, утворених префіксально-суфіксальним способом за структурою «**въз-** (**вост-**)/**въс-** (**вос-**) + основа + **-ниє** (**-ньє**, **-не**)», виділено кілька семантичних груп, що вказують на:

1) назви християнських свят, календарні дати, які здебільшого засвідчено в різноструктурних стійких словосполученнях: *воздвиженє Честного креста*, *воздвиженіє Честного Креста* (Честнаго) *Креста*, *воздвиженіє Честнаго Креста* (< стсл. *въздвиженіє* (чьстьнаєго) *крьста* – ССЯ I: 265) ‘назва церковного свята, також календарна дата’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 173] (ЛНБ 4, 1136, 25, 1 зв.; ЛСБ 302, 1); *возносе-ниє/възнесеніє/вознесеніє/вознесенє* (< стсл. *възнесеніє* *господьнє* – ССЯ I: 289) ‘назва церковного свята, також календарна дата’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 182] (АрхЮЗР 5/І, 36; ЛСБ 1043, 2 зв.; КЛ 83); *воскресеніє господнє*, *воскресеніє христово* (< стсл.

¹⁴ Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 102 с.

¹⁵ Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ, 1991. 79 с.

вскрєсеніє 'воскрєсіння' – ССЯ I: 326) 'назва церковного свята, також календарна дата' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 240] (ЛСБ 369; Остр.Л. 130; ЛСБ 1054, 7 зв.);

2) назви, пов'язані з церковними обрядами: *възношеніє* (< стсл. възношеніє 'вознесіння; жертвоприношення' – ССЯ I: 293) 'жертвопринесення під час Літургії' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 185] (Аз.В. 266); *возведеніє на священство* (< стсл. възведеніє 'возведення на царство' – Бончев I: 85) 'висвячення на священство, введення в сан священослужителя' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 167] (Виш.Кн. 140); *въспоминаніє/воспоминаніє* (< стсл. въспоминаніє 'згадка; пам'ять' – ССЯ I: 332) 'поминання покійників' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 243] (MCSL I-1, 134; ЛСБ 399);

3) назви, пов'язані з рухом: *возвращеніє/възвращеніє* (< стсл. възвращеніє 'повернення; звернення' – ССЯ I: 255) '(на попереднє місце) повернення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 169] (Виш.Домн. 195; ЛБ 148);

4) назви, що характеризують душевний стан людини: *въздєржаніє/воздєржаніє/воздєржаніє* (< стсл. въздєржаніє 'аскетизм; побожність' – ССЯ I: 269) '(терпеливість в аскетичному способі життя) поміркованість, стриманість' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 173] (Пис. пр. лют. 179; ЛСБ 446; Кас. 89); *въздыханіє* (< стсл. въздыханіє 'зітхання; дихання' – ССЯ I: 272) 'страждання, сум, скорбота' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 176] (Виш.Кн. 267 зв.); *възбужденіє* (< стсл. възбужденіє 'пробудження' – ССЯ I: 249) 'спонування, збудження' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ V: 96] (ЛБ 90).

Відзначу, що, крім конфікса **въз-/въс- ... -ніє**, у досліджуваних матеріалах фіксує церковнослов'янізми і з іншими конфіксами:

- **въз-...-ость** (абстрактний іменник): *въздєржливость* (< цсл. въздєржливость) '(обмеження себе в будь-чому з релігійних мотивів) помірність; стриманість' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 174] (ЛБ 19);

- **въз-/въс-...-никъ**: найменування носіїв процесуальної ознаки, що визначає їхню поведінку, погляди¹⁶: *воздєржникъ* (< стсл. въздєржникъ 'побожний чоловік; аскет' – Бончев I: 88) 'той, хто стримується від земних благ, страстей; аскет' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 174] (Перест. 30); назви осіб, що є прибічниками якого-небудь учення, чийхось поглядів: *въспрїємникъ/воспрїємникъ* (< стсл. въспрїємникъ 'хресний батько' – Бончев I: 103) 'спадкоємець, наступник, наслідник' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 245] (Отп.КО 28 зв.; Апокp. 47 зв.);

- **въз-...-ница**: назви предметів домашнього вжитку: *възглавница/возглавница* (< стсл. възглавница 'подушка' – ССЯ I: 259) 'подушка' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 170] (ЛБ 19; Діал. о см. 272) тощо.

Префікс въ- (в-, во-). Спорадично в досліджуваних матеріалах зафіксовано похідні церковнослов'янізми із префіксом *въ-* (*в-, во-*); псл. *въ – результат фонетичної видозміни прийменника псл. *въп (<*ъп < іє. *on), у якому початкове *v-* протетичного походження; споріднене із прус. en 'в' [ЕСУМ VI: 9]. Від префікса *въ-* (*в-*) утворено віддієслівний іменник *възорь/взорь* (< стсл. възорь 'вигляд; погляд' – ССЯ I: 294), який укладачі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» подають як полісемічний. Серед значень виділено: 1) 'зовнішній вигляд кого-небудь' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ IV: 26] (ЛБ 143; Хрон. 26); 2) '(зразок кого-, чого-небудь)

¹⁶ Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ: КДПІ, 1993. С. 27.

взір, взірець, приклад' [Там само] (Хрон. 384 зв.); 3) '(те, що намальоване, вишите, викарбуване) взір' [Там само] (ЖКК I, 122; ЛСБ 159).

Із формантом **въ-** (**в-**, **во-**)...**-ниє** (**-ніє**, **-нєє**) писемні джерела XVI–XVII ст. репрезентують три віддієслівні абстрактні іменники: *взыскание/възысканіє* (< *стл.* *взыскание* 'пошук' – ССЯ I: 275) 'розшукування, шукання, пошук' [Там само IV: 33] (Апокр. 135 зв.; Виш.Кр.отв. 167; ЛБ 124); *въстаніє/востаньє* (< *стл.* *въстаніє* 'вставання; воскресіння' – ССЯ I: 338) 'повернення до життя після смерті' [Там само: IV: 245] (МКСВ 79; Волк. 21 зв.); *възрѣніє* (< *стл.* *възрѣніє* 'погляд' – ССЯ I: 296) 'спрямованість зору) погляд' [Там само: IV: 187] (О тайн. 55–56).

Префікс *из-/ис-*. Продуктивним і поширеним префіксом творення церковнослов'янців був префікс *из-/ис-*, який за походженням праслов'янський; псл. *iz, iz- (<*jъz); споріднене з лит. iš 'із' [ЕСУМ II: 212]. Церковнослов'янізм з цим префіксом – це здебільшого віддієслівні абстрактні іменники чоловічого й жіночого родів, представлені в різних писемних жанрах досліджуваного часу.

Зі світських творів найчастіше їх документують тексти ділової, полемічної та наукової літератур: *избава* (< *стл.* *избава* 'визволення' – Бончев I: 198) 'спасіння' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 34] (Пис. пр. лют. 129); *извѣтъ* (< *стл.* *извѣтъ* 'причина; привід' – ССЯ I: 733) 'причина; доказ' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 51] (ЛБ 15) та *извѣт* '(вигадане пояснення) відмовка' [Там само: 51] (Виш.Поз.мысл. 239); *измѣна* (< *стл.* *измѣна* 'обмін; заміна' – ССЯ I: 751) 'обмін, заміна' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 69] (ЛБ 55); *истрава* (< *цсл.* *истрава*) 'їжа, харчі' [Там само: 213] (АЮЗР II, 129); *искупъ* (< *стл.* *искоупъ* 'купець' – ССЯ I: 796) 'відкуплення; покута' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 172] (Виш. Посл. до княг. 235); *исходъ* (< *стл.* *исходъ* 'вихід' – ССЯ I: 832) 'відхід із життя' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 220] (Виш.Кн. 207–207 зв.; АрхЮЗР I/VI, 746). Зі словом *исходъ* у творчості Івана Вишенського засвідчено різноструктурні словосполучення, які акумулюють у собі семантику 'смерть' [Там само], зокрема чотирикомпонентне – *исходъ ко будущему вѣку* (до 1596 Виш.Кн. 267) й атрибутивне – *исходъ смертний* (Виш.Зач. 207).

У староукраїнський період із префіксом *из-/ис-* широко функціювали церковнослов'янізми, ускладнені різними суфіксами, тобто утворені префіксально-суфіксальним способом. Наприклад, із постпозитивним компонентом **-ниє** (**-ніє**, **-ніє**, **-нєє**) писемні пам'ятки XVI–XVII ст. (здебільшого ділові, наукові й полемічні тексти, рідше – літописи) задокументували низку абстрактних дериватів, які за значенням твірної основи можна поділити на кілька семантичних груп:

1) назви, що виражають богословсько-філософські поняття: *избавленіє/избавленіє* (< *стл.* *избавленіє* 'визволення; порятунок; избавлення' – ССЯ I: 719) 'спасіння' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 35] (Виш.Поз. мисл. 246; ЛБ 120); *искушенія* (< *стл.* *искушение* 'спокуса; проба; випробування' – ССЯ I: 798) 'випробування' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 175] (Коп.Пал. 819); *искупленіє* (< *стл.* *искупление* 'викуплення' – Бончев I: 215) 'визволення, викуплення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 172] (ЛСБ 3, 99); *истазаніє* (< *стл.* *истазание* 'звіт; розрахунок' – ССЯ I: 828) 'випробування, вивіряння' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 216] (ЛБ 50). Деякі церковнослов'янізми, як-от *испытаніє* (< *стл.* *испытание* 'розстеження; випробування; допит' – ССЯ I: 812) та *изволеніє* (< *стл.* *изволение* 'воля; вибір; перевага' – ССЯ I: 728), вживано у складі різноструктурних

словосполучень: *страшноє испытание* 'страшний суд' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 197] (Виш. Кн. 137); *съ изволеніємъ святимъ* 'з Божої волі' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 47] (ЛСБ 320, 1);

2) назви, пов'язані з розумовою діяльністю: *изучение* (< *цсл.* *ізоученіє*) 'опанування, засвоєння' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 84] (Виш.Кн. 153); *изясненіє* (< *стсл.* *ізьясъєніє*) 'пояснення' – Бончев I: 211) 'тлумачення, пояснення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 97] (Жел.П. 7). Тексти наукового й ділового стилів до слова *изясненіє* документують семантичний синонім *истолкование* (< *стсл.* *істлкъвание*) 'пояснення' – Бончев I: 221) 'тлумачення, пояснення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 206] (Інв.Усп. 28 зв.; ЛС 243);

3) слова, пов'язані з лікуванням: *исцѣленіє/исцеленіє/исциленіє* (< *стсл.* *іцѣленіє*) 'видужання; зцілення' – Белей: 86) 'зцілення, оздоровлення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 221] (Пис. пр. лют. 67–68; ЛБ 155; ЛСБ 520, 2);

4) слова, пов'язані з науково-творчою діяльністю: *исписаніє* (< *цсл.* *іспісаніє*) '(виклад у письмовій формі) запис' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 177] (ЛЛ 163); *исправленіє* (< *стсл.* *ісправленіє*) 'виправлення; пояснення' – Белей: 83) '(створення, запис тексту) писання' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 191] (Дор.Поуч. 520);

5) церковнослов'янські, що мають відношення до руху: *изшествіє* (< *цсл.* *ізшєствіє*) '(відмова від попереднього способу життя) відхід' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 85] (Виш.Поз.мысл. 242); *исхожденіє* (< *стсл.* *ісхождєніє*) 'вихід' – ССЯ I: 832) '(сходження) зішестя' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 220] (Пит. 14);

6) лексеми, пов'язані з управлінням: *изображеніє* (< *цсл.* *ізображеніє*) 'канон, закон' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 75] (Виш.Кн. 140; ЛСБ 185, 1.); *изверженіє/изверженіє* (< *стсл.* *ізвръженіє*) 'видужання; зцілення' – Бончев: 200) перен. '(позбавлення сану, влади) скинення, інтердикт' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 44] (ЛСБ 260, 1 зв.; Коп.Пал. 685). Дивіться й інші церковнослов'янські запозичення, утворенні з цим конфіксом: *измѣненіє/измѣненіє* (< *стсл.* *ізмѣненіє*) 'зміна; перетворення' – Белей: 78) 'перехід, перетворення чого-небудь у щось якісне інше' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 69] (ЛСБ 87, 1 зв.; ЛС 227); *извѣщеніє* (< *стсл.* *ізвѣщеніє*) 'повідомлення; підтвердження' – ССЯ I: 734) 'повідомлення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 52] (ЛСБ 520, 2); *избраніє* (< *стсл.* *ізбръаніє*) 'видужання; зцілення' – ССЯ I: 723) '(надання переваги кому-небудь) обрання' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 39] (Виш.Кн. 282 зв.) тощо.

У текстах наукової літератури, зокрема в лексиконах XVII ст., ділових, полемічних і художніх творах, на позначення осіб чоловічого роду задокументовано церковнослов'янськи з конфіксами **из-/ис-...-тель, из-/ис-...-никъ**: *избавитель* (< *стсл.* *ізбавитель*) 'визволитель; рятувальник' – Бончев I: 198) '(про Христа) Збавитель, Спаситель' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 34]; (Укр.п. 76; Виш.Зач. 227); *изобрѣтатель* (< *цсл.* *ізобрѣтатель*) 'винахідник' [Там само: 78] (ЛЗ 59; ЛБ 68); *искуситель* (< *стсл.* *іскоуситель*) 'спокусник' – ССЯ I: 796) 'спокуситель' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 172] (Апокр. 157); *испитатель* (< *цсл.* *іспітатель*) 'випробовувач' [Там само: 197] (ЛС 365); *искусникъ* (< *стсл.* *іскоусьникъ*) 'дослідник' – ССЯ I: 797) 'наставник, куратор' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 173] (АрхЮЗР 3/IV, 268–269); *исповѣдникъ* (< *стсл.* *ісповѣдникъ*) 'прихильник; сповідник' – Белей: 82) 'проповідник-мученик, канонізований церквою' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 180] (Укр.п. 82).

Вузьку сферу функціонування (тільки в наукових і полемічних текстах) мали абстрактні іменники, утворені за допомогою конфікса **из-/ис-...-ство** (< **ьstvo*) виформувався в результаті контамінації індоєвропейського іменникового суфікса

-тво)¹⁷: *изводство* (< *цсл.* *изводство*) ‘результат; наслідок’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 46] (ЛБ 45); *извѣство* (< *цсл.* *извѣство*) ‘ретельність’ [Там само: 50] (ЛБ 152); *излишество* (< *цсл.* *излишество*) ‘надмір, надмірність’ [Там само: 63] (ЛБ 45); *изобилство* (< *цсл.* *изобилство*) ‘багатство, розкіш’ [Там само: 75] (Виш.Поз.мысл. 240); *искуство* ‘досвідченість; уміння’ [Там само: 174] (ЛС 210).

Оказіонально староукраїнські лексикографічні праці та полемічні твори репрезентують багатозначний церковнослов’янськостізм із постпозитивним компонентом *-окъ* (*нсл.* **ъкъ* – похідний від індоєвропейського *-ko*¹⁸) – *избытокъ* (*стсл.* *избытъкъ* ‘залишок; надмір; достаток’ – ССЯ I: 722): 1) ‘те, що лишилося невитраченим, невикористаним’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIII: 41] (ЛБ 46); 2) ‘кількість чого-небудь, що перевершує потребу в ньому, надмір’ [Там само] (Кл.Остр. 219; Виш.Кр.отв. 162).

Префікс *пре-* (*прѣ-*). Церковнослов’янському префіксу *прѣ-* (*нсл.* **рег* – Фасмер III: 356), який виражає підсилювальне значення [ЕСУМ IV: 558], в українській мові XVI–XVII ст. відповідав фонетичний варіант *пре-* (написання *e* на місці *ѣ* у звукосполученнях *-ре-*, *-ле-* між приголосними притаманне для українських писемних пам’яток)¹⁹.

У текстах ділового стилю та полемічній літературі з препозитивним *пре-* засвідчено два відіменникових деривати: *предѣль* (< *стсл.* *прѣдѣль* – ССЯ III: 435) у значенні ‘межа; кордон’ [ПЦС: 484] (Перест. 46; Київ, ПККДА II-1, 409; АрхЮЗР I/VI, 746) та *престоль* (< *стсл.* *прѣстоль* – ССЯ III: 497) у значенні ‘у православної церкви столик, що стоїть посеред вітаря’ [СУМ¹⁴⁻¹⁵ II: 231] (ЦНБ ДА/П-216, № 37; Виш.Кн. 120; ЦДАДА 124, 3, 37).

Досліджувані джерела також із першим компонентом *пре-* та паралельно з фонетичним варіантом *прѣ-* репрезентують кілька конфіксальних іменників, зокрема полісемантичні абстрактні слова (словотвірна модель **пре-...-ниє (-ніє)**: *прѣбываніє* і *прѣбываніє* (< *стсл.* *прѣбываніє* ‘перебування; життя; спосіб життя; упертість; наполегливість’ – ССЯ III: 405) (Пис.пр.лют. 179; ЛСБ 246, 1; Виш.Поз.мисл. 243); *прѣданіє* (< *стсл.* *прѣданіє* ‘правило; традиція; заповіт; зрада’ – Там само: 417) (ЛСБ 71; Ант. 741; ЛСБ 511, 1).

Через старослов’янську мову у староукраїнську ввійшло слово *преображеніє* (< *стсл.* *прѣображеніє* ‘перетворення; перевтілення; зміна’ [Там само: 467]), яке є словотвірною калькою із гр. μεταμόρφωσις [Фасмер III: 359]. Він зі семантикою ‘назва церковного свята’ виступав у ролі стрижневого компонента у стійких словосполученнях: *прѣображеніє господа бога*, *преображеніє христове* [дет. див.: СУМ¹⁴⁻¹⁵ II: 273]). У ділових текстах досліджуваного часу двочленна назва «*Преображеніє Господне*» розвинула нове похідне значення – ‘назва церкви’; напр.: *Черничкам въ манастири Черчицком, при церкви Преображенія Господня мешкающим, триста золотыхъ* (ПККДА I-1, 85) [КСУМ¹⁶⁻¹⁷].

Негативну характеристику особи чоловічого роду виражають конфікси **пре-...-тель** та **пре-/прѣ-...-никъ**: *прѣдатель* (< *стсл.* *прѣдатель* ‘зрадник’ – ССЯ III: 417)

¹⁷ Детальніше див.: Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. Запоріжжя; Кривий Ріг: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. С. 110.

¹⁸ Там само. С. 44.

¹⁹ Детальніше див.: Стаменова А. История лексических древнеболгаризмов в украинском литературном языке. София, 2017. С. 111.

(ЛСБ 276, 2; ПДПИ 182, 111; Виш.Зач. 214); *преступникъ* і *прѣступникъ* (< *стсл.* прѣстѣпникъ 'злочинець; відступник' – Там само: 492) (ЛСБ 113; Коп.Пал. 688; КМПМ I (дод.) 321).

Варто зазначити, що названі словотворчі форманти використовувалися і для творення композитних іменників, що виражали негативні значення 'неслухняність; неправедність'; наприклад: *законопреступленіє* (< *стсл.* законопрѣстѣпленіє 'порушення закону; злочин; гріх' – Белей: 68) 'порушення закону, беззаконня' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ X: 65] (Перест. 45); *законопреступникъ* (< *стсл.* законопрѣстѣпникъ 'порушник закону; злочинець; грішник' – Белей: 68) 'законопорушник' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ X: 65] (Перест. 44–45; Перло 7 зв.); *клятвопреступленіє* (< *стсл.* клятвопрѣстѣпленіє 'клятвopорушення' – Бончев I: 2354) 'клятвopорушення' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ XIV: 134] (ЛСБ 264).

Префікс *пред-*. У Лексичній картотеці «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» засвідчено два церковнослов'янські деривати із препозитивним компонентом *пред-* (*стсл.* прѣдъ- відповідає українському *не-ред* – ЕСУМ IV: 559). Це, зокрема, слово *предтеча* (*стсл.* прѣдътеча – калька гр. πρῶδρομος 'предтеча; той, що біжить попереду', утвореного з про- 'перед-' і δρομάω 'біжу' – Там само: 560), яке виступає епітетом до Івана Хрестителя (Укр.п. 84; ПДПИ 182, 66; Коп.Пал. 712–713; ЛСБ 1043, 34 зв.).

У досліджуваній період непродуктивним був і конфікс **пред-...-ніє**: *предложеніє* (< *стсл.* прѣдъложеніє 'пропозиція; становище; намір; мотив' – ССЯ III: 428-429) (О обр. 64; Гр.Сл. 286; Діал. о см. 265).

Префікс *раз-/рас-*. Церковнослов'янською спадщиною у староукраїнській мові є слова з префіксом *раз-/рас-* (*нсл.* *orz- (з *ord-z-) – ЕСУМ V: 104). У різностилевих світських пам'ятках (здебільшого тексти ділового стилю, полемічні, рідше – хронікально-літописної та художньої літератури, лексикографічні праці), що ввійшли до джерельної бази Картотеки «Історичного словника української мови XVI – першої половини XVII ст.», виявлено п'ять абстрактних іменників із префіксом *раз-/рас-*.

Деривати з цим префіксом – переважно негативно конотовані лексеми, що вказують на насильницькі дії, немирні відносини, непорозуміння тощо; наприклад: *разбой* (< *стсл.* разбой 'грабіж; убивство; розбій' – ССЯ III: 556) (АрхЮЗР I/I, 16; Крон. 31 зв.); *раздоръ* (< *стсл.* раздоръ 'розбрат; скандал; незгода' – Там само: 567) (ЛСБ 233; Коп.Пал. 749; ЛСБ 520, 2 зв.); *распря* (< *стсл.* распря 'суперечка; чвара; сварка' – Там само: 611) (ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1 зв.; Коп.Пал. 747; ЛБ 107). Стан розумової діяльності виражає церковнослов'янзм *разумъ* (< *стсл.* разоумъ 'розум; мудрість; знання' – Там само: 588-589) (ЦДІАЛ 37, 1, 3 зв.–4; Виш.Кн. 203; Укр.п. 86; ЛСБ 446, 1). Із науковою сферою пов'язаний дериват *раздѣль* 'частина книжки, твору' (Виш.Кр.отв. 170).

Серед конфіксальних церковнослов'янзмів староукраїнської мови з препозитивним компонентом *раз-/рас-* у досліджуваних пам'ятках виявлено такі похідні: конфікс **раз-...-нікъ** – *разбойнікъ* (< *стсл.* разбоиникъ 'злочинець; убивця; розбійник' – ССЯ III: 556) (Виш.Кн. 96; Виш.Домн. 191); конфікс **раз-/рас-...-ніє (-ніє, -ніє)**: *развращеніє* (< *стсл.* развращеніє 'зіпсуття; розбещенність; зло' – Там само: 560) (ЛСБ 141; Вил.соб. 19–20); *размишленіє* (< *стсл.* размышленіє 'міркування; вагання; сумнів' – Там само: 583) (Коп.Пал.(Лв.) 29); *разореніє*

(< *стл.* разорєнїє ‘руйнування; розорення’ – Там само: 586-587) (АрхЮЗР 1/1, 497-498; Виш.Зач. 212); *разрѣшенїє* (< *стл.* раздрѣшенїє ‘визволення; прощення, відпущення, розрїшення’ – Там само: 571) (Виш.Кн. 149; ЛСБ 246, 1); *разумѣнїє* (< *стл.* разоумѣнїє ‘розум; знання; мислення’ – Там само: 593-594) (Виш. Кр.отв. 171; Коп.Пал.(Лв.) 24); *растерзанїє* (< *стл.* растрѣзанїє ‘розривання, шматування; шмат, кусок’ – Там само: 618-619) (Коп.Пал.(Лв.) 27).

Префікс *сь-* (*со-*). Праслов’янського походженням приросток *сь-* (*со-*) (*псл.* *сь, сь(n)- < *сьп- – дієслівний префікс, що відповідає *sq- в іменних утвореннях – дет. див.: ЕСУМ II: 212; Фасмер III: 539). Серед префіксальних абстрактних іменників із препозитивним компонентом *сь-* (*со-*) в досліджуваних світських пам’ятках виявлено небагато утворень.

Віддієслівний іменник *сьблазнь* (*соблазнь*) (< *стл.* сьблазнь ‘помилка; поганий вчинок; спокуса; зваба; непристойність’ – ССЯ IV: 231-214) у текстах ділового стилю, у художній і полемічній літературі вжито з негативною семантикою ‘гріх, розпуста’ (ЛСБ 262; Укр.п. 72; Виш.Дом. 188; ЛСБ 1043, 43 зв.). За моделлю «**сь-** (**со-**) + іменникова твірна основа» утворено церковнослов’янїзм *сьсудь* (*сосудь*) (< *стл.* сьсждь ‘знаряддя; предмет; посудина; майно’ – Там само: 342-343), який у значенні ‘посудина’ засвідчено найчастіше в ділових і полемічних творах, спорадично – в літописах (ЛСБ 22; Пис.пр.лют. 178; Коп.Пал.(Лв.) 29; КЛ 84).

Окремо назву деривати, що є словотворчими кальками із грецької мови: *соборь* (< *стл.* сьборь ‘зібрання; рада; збори духовенства; богослужіння’, утворено з префікса *сь-* ‘з’ і основи *бор-*, пов’язаної з *бьрати* ‘брати’; калька гр. συναγωγή ‘збори; сход, громада’ – ЕСУМ V: 341) (Виш.Кн. 130; ЛСБ 251; Коп.Пал. 1059); *совѣть* (< *стл.* сьвѣть ‘порада; угода, нарада, рада; збори’ < *псл.* *сьвѣтъ [ЕСУМ V: 342]; калька гр. συμβούλιον ‘нарада’ – Фасмер III: 705) (ЛСБ 87, 1; Коп.Пал. 731; ЛСБ 1043); *совѣсть* (< *стл.* сьвѣсть сумління; свідомість; звістка, свідчення’, утворене з префікса *сь-* і дієслівної основи *вѣдѣти*; калька гр. συνείδησις ‘усвідомлення, свідомість; сумління’) [ЕСУМ V: 342] (РИБ ХХХ, 400; Виш.Зач. 207).

Значно більше в матеріалах лексичної Картотеки історичного словника фіксує конфіксальних дериватів, зокрема з постпозитивним компонентом *-ниє* (*-ніє, -ніє*). Абстрактні віддієслівні деривати з конфіксом **сь-** (**со-**)...**-ниє** (**-ніє, -ніє**), успадковані українською мовою XVI–XVII ст. із попередніх століть, виявляємо в різножанрових світських творах (тексти ділового, наукового й художнього стилів, полемічна література, хроніки) досліджуваного часу; наприклад: *сьвершенїє/совершенїє/сьврѣшенїє* (< *стл.* сьврѣшенїє ‘досконалість; звершення; виконання’ – ССЯ IV: 230-231) (ЛСБ 213; ЛСБ 522, 1); *сьгрѣшенїє/согрешенїє/согрѣшенїє* (< *стл.* сьгрѣшенїє ‘гріх; згрішення; поганий вчинок’ – Там само: 253) (ЛСБ 39, 1; Кл.Остр. 218); *созданїє* (< *стл.* сьзданїє ‘будівництво; створіння; будова; істота’ – Там само: 265-266) (ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 2 зв.; Укр.п. 72; ЦДАДА 124, 3, 34); *сокрушенїє* (< *стл.* ськроушенїє ‘руйнування; загибель; смиренність, покірність’ – Там само: 278) (Гарм. 206); *сотворенїє* (< *стл.* сьтворенїє ‘створення, сотворення; виконання; втілення; істота’ – Там само: 351) (КЛ 90; Хрон. 1); *сотрясенїє* (< *стл.* сьтрясенїє ‘стрясання; струшування; стирання; знищування’ – Бончев II: 189) (ЛС 134); *сьхраненїє/сохраненїє* (< *стл.* сьхраненїє ‘дотримування; турбота; збереження; майно’ – ССЯ IV: 365-366) (ЛСБ 87, 6; ЛБ 120); *сочиненїє* (< *стл.*

сччиненіє 'твір; витвір' – Там само: 367) (См.Грам., 2 зв.) тощо. Зауважу, що деякі з названих лексем можуть вступати в синоніміїні (*создание – сотвореніє*) й антоніміїні (*создание, сотвореніє – сокрушеніє*) відношення.

Окрім церковнослов'янських іменників із конфіксом **сь- (со-)...-ніє (-ніє, -ніє)**, у староукраїнській мові фіксуємо ще кілька похідних, утворених іншими конфіксами. Наприклад, поняття 'Творець; Бог' передають слова з конфіксом **сь- (со-)...-тель: создатель/сздатель** (< стсл. създатель, що відповідає гр. κτίστης [Бончев II: 180] (Виш.Кн. 78); *сотворитель* (< стсл. сътворитель, що відповідає гр. ὁ κτίσας) [Бончев II: 188] (Виш.Кн. 260–260 зв.); *свъръшитель* (< стсл. съвршитель, що відповідає гр. τελειωτής) [Бончев II: 174] (Яв.Из. 13; ЛС 308). Із формантом **сь- (со-)...-никъ** у ділових і наукових текстах на позначення особи чоловічого роду засвідчено слово *совѣтникъ* (< стсл. съвѣтникъ 'радник; порадник; спільник' [ССЯ IV: 245]) (ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 2 зв.; ЛСБ 1051, 2; ЛС 106).

В українських пам'ятках (діловий стиль, полемічна й художня література) досліджуваного періоду з конфіксом **сь- (со-)...-ищ(е)** зафіксовано один абстрактний церковнослов'янзм *сѣкровище* (*сокровище*) (< стсл. сѣкровиште 'тайник; комора; склад; скарб' [ССЯ IV: 276], утворений суфіксом згрубілості *-ишт-е* від *сѣкровь* 'тайник; закрите місце' [дет. див.: Цыганенко: 391] (Виш.Кн. 145; Укр.п. 82; ЦНБ 476 П/1736, 44; ЦДАДА 124, 3, 37). Формант **сь- (со-)...-ищ(е)** у староукраїнській мові був непродуктивним.

В українських писемних текстах XVI – першої половини XVII ст. із префіксами *въз-* (*воз-*)/*въс-* (*вос-*), *въ-* (*в-*, *во-*), *из-/ис-*, *пред-*, *пре-* (*прѣ-*), *раз-/рас-*, *сь-* (*со-*) засвідчено понад 120 віддієслівних (здебільшого) церковнослов'янських іменників. Із них – 25 лексем, утворених префіксальним способом, решта – конфіксальні похідні. У староукраїнську мову досліджувані форманти через старослов'янське посередництво запозичено із праслов'янської доби. Досліджуваний матеріал показує, що не всі форманти в українській мові XVI – першої половини XVII ст. мали однаковий ступінь активності у творенні церковнослов'янських іменників. За моїми спостереженнями, найпродуктивніші словотвірні типи – це із препозитивними елементами *въз-* (*воз-*), *из-/ис-*, *раз-/рас-*, *сь-* (*со-*) та другим афіксом *-ніє (-ніє, -ніє)*, від яких утворено абстрактні церковнослов'янзми. Низку дериватів на позначення назв осіб засвідчено з постпозитивними компонентами *-тель* та *-никъ*. Непродуктивними були конфікси зі суфіксами *-ость*, *-ища*, *-окъ*, *-ище*. Досліджувані церковнослов'янзми чисельно репрезентують тексти полемічної літератури та пам'ятки ділового й наукового стилів. Незначну кількість дериватів фіксують художня (зокрема поезія) і хронікально-літописна література досліджуваного часу. Варто зауважити, що деякі церковнослов'янські іменники, утворені префіксальним чи префіксально-суфіксальним способом, у староукраїнській мові розширили свої значення. Окремі з них були стрижневими компонентами в різноструктурних словосполученнях.

Перспективним вважаю подальше детальне вивчення функціонування церковнослов'янських прикметників і дієслів у писемних пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст., утворених префіксальним та префіксально-суфіксальним способами.

Джерела

Белей – Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.

Бончев – Бончев А. Речник на църковнославянски език / науч. ред. Боряна Христова. София: Нар. библ. Св.Св. Кирил и Методий, 2002. Т. I; 2012. Т. II.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. Мельничука. Київ, 1982–2012. Т. I–VI.

ЗБ – Слобідський С. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. Видання третє. Київ: УПЦ КП, 2003. 642 с.

КСУМ¹⁶⁻¹⁷ – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

ПЦС – Полный церковнославянский словарь / за ред. протоієрея Т. Дьяченка. Москва: Отчий дом, 2001. 1120 с.

ССЯ – Словарь старославянского языка. Репр. изд. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. Т. I–IV.

СУМ¹⁴⁻¹⁵ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2 т. / відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.

СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершене).

СУМ-20 – Словник української мови у 20 томах. Online. Томи 1-12 (А–Підкюрювач). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=15619&page=518> (дата звернення 14.03.2022).

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Трубачева. Москва: Прогресс, 1964–1973. Т. 1–4.

Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Київ: Радянська школа, 1970. 599 с.

REFERENCES

Bilousenko, P. I. (1993). *Istoriia sufiksainoi systemy ukrainskoho imennyka (nazvy osib cholovichoho rodu)*. Kyiv: KDPI [in Ukrainian].

Bilousenko, P. I., Inshakova, I. O., Kachailo, K. A., Merkulova, O. V., & Stovbur, L. M. (2010). *Narysy z istorii ukrainskoho slovotvorennia (imennykovi konfiksy)*. Zaporizhzhia; Kryvyi Rih: TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].

Cherevko, I. (2013). *Frazeolohiia pamiatok ukrainskoi movy XVI–XVII st.: semantyka, struktura, styl: monohrafiia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Dydyk-Meush, H. (2008). *Ukrainska medytsyna. Istoriia nazv*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].

Dydyk-Meush, H. (2018). *Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk: monohrafiia*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU [in Ukrainian].

Humetska, L. L. (1958). *Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st.* Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].

Kotsa, R. O. (2021). *Dynamika leksyko-slovotvirnykh typiv skladnykh prykmetnykiv v ukrainskii movi*. Uzhhorod [in Ukrainian].

Krovytska, O. (2002). *Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Melnychuk, O. S. (Ed.). (1966). *Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slovianskykh mov*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Naumenko, L. M. (2021). *Istoriia nazv posudu, stolovoho nachynnna ta mebliv v ukrainskii movi*. [The history of the names of dishes, tableware and furniture in the Ukrainian language]. (Abstracts of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Osinchuk, Yu. (2018). Tserkovnosloviianizmy z bohosluzhbovo-obriadovoiu semantikoju v ukrainskii movi XVI–XVIII st. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 63 (2), 297–306 [in Ukrainian].

Osinchuk, Yu. (2019). Tserkovnosloviianizmska leksyka zi semantikoju 'Boh; Bozha osoba' u staroukrainskykh tekstakh. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64 (2), 385–398 [in Ukrainian].

Poluha, L. M. (1991). *Ukrainska abstraktna leksyka XIV – pershoi polovyny XVII st.* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Slobodzianyk, O. Z. (2017). Formuvannia heohrafichnoi leksyky v ukrainskii movi XVI–XVIII st. [Formation of geographical vocabulary in the Ukrainian language of the XVI–XVIII centuries]. (Abstracts of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

Stamenova, A. (2017). *Istoriia leksicheskikh drevnebolgarizmov v ukrainskom literaturnom yazyke*. Sofia [in Russian].

Voitiv, H. V. (1995). *Nazvy odiahu v pamiatkakh ukrainskoi movy XIV–XVIII st.* [Names of clothes in monuments of the Ukrainian language of XIV–XVIII centuries]. (Extended Doctor's thesis). Lviv [in Ukrainian].

Yurii OSINCHUK

PhD (Philology)

Senior Researcher at the Department of Ukrainian Language

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

e-mail: osinchuk@gmail.com

WORD-FORMING FEATURES OF CHURCH SLAVONIC IN THE UKRAINIAN WRITTEN SOURCES OF THE 16th – THE FIRST HALF OF THE 17th CENTURY

The article is devoted to the functioning of Church Slavonic nouns formed by prefix and prefix-suffix methods, based on the materials of various genres and styles of secular written sources, which were included in the canon «Dictionary of the Ukrainian language of the XVI – first half of the XVII century» and its unique Card File.

The main word-forming models of Church Slavonic vocabulary with the prefixes *въз-* (воз-)/ *въс-* (вос-), *въ-* (в-, во-), *из-* / *ис-*, *пред-*, *пре-* (прѣ-), *раз-* / *рас-*, *съ-* (со-),

which are borrowed from the Proto-Slavic period through Old Slavic mediation into the Old Ukrainian language, are analyzed.

With these prefixes, more than 120 verb Church Slavonic nouns are attested in the researched sources (25 tokens are formed by the prefix method, the rest are confix derivatives). It was learned that not all formants in the Ukrainian language of 16th – first half of 17th century equally participated in the creation of Church Slavonic nouns.

The most productive word-forming types, from which abstract Church Slavonicisms were formed, were the types with prepositional elements *въз-* (воз-), *из-* / *ис-*, *раз-* / *рас-*, *съ-* (со-) and with another affix *-ние* (-ніє, -ніє). A number of derivatives to denote the names of persons are certified with postpositive components *-тель* and *-никъ*. Unproductive were the confixes with the suffixes *-ость*, *-ница*, *-окъ*, *-ище*.

The Church Slavonic words, which are researched, are numerically represented in the works of polemical literature and texts of business and scientific styles. A small number of derivatives are recorded in fiction (including poetry) and chronicle literature of the time under study. It has been observed that some Church Slavonic nouns, formed in a prefix or prefix-suffix way, have expanded their meanings in the Old Ukrainian language. Some of them were core components in various phrases.

Keywords: confix, prefix, word-forming type, suffix, Church Slavonic.